

Проф. др Благоја Мркаћ

МОРАЛНЕ И ПСИХОЛОШКЕ ДИМЕНЗИЈЕ ИСТОРИЈСКОГ У НЕКИМ РОМАНИМА МИХАИЛА ЛАЛИЋА

Историјска реалност као вид и израз "упамћене прошлости" постаје покретачка снага у многим књижевним дјелима и у различитим другим сферама и облицима стваралаштва. У том духу историјско у својим појединим манифестацијама, у мањој или већој мјери, егзистира у бројним књижевним структурама, у чијем синтетичком бићу се трансформише у субјективизирану естетску материју.

За разлику од историјског казивања које се, у складу са својом природом, у историјским дјелима методолошки класификује и рационално конституише и систематизује на аутентичним, добро провјереним историјским чињеницама и њиховој корелативности, подаци из историјских извора у књижевном стваралаштву се користе слободно и превасходно као подаци. Писци, дакле, не трагају као историчари за научном утемељеношћу и истинитошћу историјских чињеница, већ се од њих стваралачки еманципују и углавном их обликују спонтано у складу са својим надахнућем и супстантивизирају их у "људску битност".

У широком и готово неисцрпном асоцијативном пољу писац селектира и кристалише своје умјетничке истине које се у различитом степену поклапају се изворним историјским или пак намјерно или ненамјерно одступају и (по својој природи) удаљавају се од њих. У том процесу, међутим, неки познати историјски елементи (догађаји, ликови, простори, идеје и сл.) избијају у први план, бивају лако препознатљиви и служе одређеној пишчевој тези, док се неки маргинализују, само дјелимично користе или потпуно апстрахују.

У књижевним дјелима која се ослањају на историјску тематику, нарочито у структурама романа који су по свом објму и карактеру от-

ворени за њен комплекснији умјетнички третман и вишезначност, историјско, као категорија прошлог, заснована на наталоженом искуству, трансцендира и својом богатом информативношћу и идејама тежи поучности. Оно успоставља на различите начине дотицај са пишчевом садашњошћу и манира будућност која обично поприма функцију "регулативне идеје".¹

Тако настало естетско валоризовање историјских елемената, преузетих из ужих или ширих временских и просторних оквира, врши се обично преко пишчевих назора, односно преко његовог властитог угла (или угла) гледања на дату проблематику, на основу чега се препознаје пишчева самосвојност и тражи кључ за разумијевање његових дјела.

Историјска прототипска тематика, у интерферирању и споју са фикционалним као естетском надградњом, добија умјетничку сврсисходност и значењску потпуност, тако да се једино исправно могу сагледавати и схватити у свом интегралном склопу.

Третман историјског открива и на свој начин потврђује пишчеву предиспонираност и дар да оствари своју умјетничку вољу и пројекцију сваког умјетничког дјела посебно или пак свог књижевног опуса у цјелини. Тематско - мотивску определијељеност, стваралачке поступке и технику могуће је, између осталог, пратити у сагласју са факторима који су условили или можда пресудно утицали на индивидуалну пишчеву определијељеност и развој.

Коријени развоја, који су незаобилазни при упознавању писца и његовог дјела, налазе се у његовом дјетињству као најзначајнијем и пресудном периоду човјековог живота. "Такво установљење које има за последицу продор у разумијевање човјека, засновано је на повезивању барем два временски различита тренутка његовог живота. Рашчлањивање открива основни правац који по, А. Адлеру, називамо линијом кретања".²

Михаило Лалић је од дјетињства подстакнут и касније на свом стваралачком путу усмјерен и определијељен мноштвом животних детаља и умјетничких фактора, да историјску грађу обилато користи и да на њој вјешто заснива већину дјела и скоро читави свој стваралачки опус.

Историјско као "ирадијацијско језгро" се шири на Лалићева дјела и помаже читаоцу да препозна њихову ауторску припадност и да их поетолошки спозна.

¹ С. Вукићевић: Манихејство и историја, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица 1994, стр. 142.

² Михаило Лалићу у част (Ј. Погачник - Проблем слободе у Лалићевим дјелима) Црногорска академија наука и ујетности, зборник радова, Титоград 1984, стр. 39.

1.

Иако Лалић није, познато је, писац историјских романа у валтерско-товском смислу, он попут Игоа, Стендала, Толстоја, Сјенкјевича од страних и Андрића, Црњанског и Ћосића од домаћих писаца, проучава историјску литературу и објављену и необјављену архивску грађу и користи је, видјећемо, према свом надахнућу и препознатљивим естетским критеријумима.

"За разлику од Црњанског, који историју види, како запажа Никола Ковач, као искушење колективног егзодуса са издиференцираним личним драмама главних ликова, за разлику од Селимовића у чијем дјелу историја само подстиче и интензивира драму појединца /.../, или за разлику од Ћосића у чијем дјелу се кроз драму ликова разрјешава историјска судбина народа и преламају крупни интереси међународне политике, Лалић је /.../ по способности да критичким записом и ситним детаљом дочара слојевитост искуства о човјековом присуству у времену и трајности његових људских својстава најближи Андрићевом начину оживљавања прошлости и човјековом сучељавању "са несхватљивим чудом живота".³

Као што је већ поменуто, готово сва дјела Михаила Лалића све до његове завршне стваралачке фазе, у којој обрађује и актуелну савремену тематику, директно се ослањају на богату историјску грађу. Карактеристично је да Лалић у својим ранијим романима у, попут Фокнера, затворени историјски простор и вријеме ситуира различите догађаје и њихове актере, који су антејски везани за завичај, проводи их кроз тешка искушења и стрпљиво испитује њихову постојаност и анализира клонућа у судару са ратним и различитим другим експонентима злочина и зла. Тако је, на примјер, у просторима симболичне и стварне Лелејске горе (која је, у ствари, ратом захваћена Црна Гора) дочарао самотништво Лада Тајовића кога, одвојеног од људи, захвата процес анимализације. Лалић је тако поступком дубоког и суптилног психологизирања остварио роман тока свијести, своју чувену "Лелејску гору" која, као што је познато, спада међу најбоље романе савремене романескне продукције.

За разлику од тог стваралачког раздобља, у каснијем периоду у познатим романима насталим на основу записа, дневника и мемоара Пеја Грујовића, знатно мијења и експлицира свој умјетнички поступак и иновира романескну технику. Лалић сада, у контексту модерних европских и свјет-

³ Никола Ковач: Роман, историја, политика, "Веселин Маслеша", Сарајево 1988, стр. 135.

ских романескних струјања, роман схвата као књижевну хронику остварену документаристички подешеним стилем, при чему не подлијеже актуелним утицајима тзв. антиромана. Он не уводи апсурдног јунака, већ на нов начин изграђује фабулу и спаја је, разбијајући њен "линеарни ток", са конкретним ликом какав је лик Пеја Грујовића.

Актуелизовањем "полукњижевне форме" дневника и мемоара захваћен је знатно шири распон историјских збивања, посебно онај с почетка овога вијека до устаничких дана 1941. године. Логику тих догађаја Лалић не даје у њиховој "стратешкој или политичко-дипломатској равни", већ их у првом реду сагледава у "моралној, психолошкој и идејној пројекцији".⁴

Наш задатак овом приликом је да укажемо на неке битне моралне и психолошке димензије историјског у роману "Ратна срећа" (1973) који је претежно, како се истиче у критици, егзистенцијалистичког типа и у роману збивања "Заточници" (1976), јер је други роман такорећи ново поглавље првог. Осим тога, у њиховом критичком сагледавању изражена су не ријетко супротна мишљења, што оставља простор за одређене корекције и нова запажања и судове. С друге стране, сагледавање дате теме на већем броју романа захтијевало би много обимнији рад.

Као што смо већ назначили, при раду на наведеним романима, сем поменути историјске литературе и историјских извора, Лалић је користио како сам истиче, објављену и необјављену архивску грађу, а у знатној мјери биљежио је и вјеродостојне детаље од учесника и свједока описаних историјских догађаја. Иако га на то није обавезивала природа романеског поступка, Лалић је, супротно неким критичким запажањима и тврдњама, придавао посебан значај аутентичности и вјеродостојности историјске грађе што је, између осталог, потврдио и у разговору који сам имао среће да са њим водим у његовој кући у Херцег - Новом.⁵

Могло би се на основу тога и на основу многих других аргумената опет констатовати да је Лалић био близак Андрићевом мишљењу да су архивска документа неопходна за разумијевање како многих појава у садашњости тако и за предвиђање будућности.⁶ Треба, ипак, подсетити да је Лалић био скептичан у погледу потпуног упознавања истине па је истицао да се ни многим документима не може вјеровати.

⁴ Исто, стр. 134.

⁵ Види: Благоша Мркаић - Усмено стваралаштво у дјелима Михаила Лалића, "УНИРЕКС" - Никшић, стр. 33.

⁶ Види: Драгослав Јанковић - Историјско и књижевно (у књизи Књижевност, историја, савременост, Београд, "Рад" 1979).

За спознају Лалићеве експлицитне поетике која је битна за упознавање иманентне поетике наведених романа и за боље разумијевање теме о којој је ријеч упутна је напомена на почетку "Ратне среће" у којој се, пред осталог, истиче:

"Један од оснивача и организатора црногорске универзитетске омладине у Београду и њеног некада чувеног клуба из године 1905-1910 Пејо Грујовић оставио је четири свеске записа у којима су успомене чак из дјетињства помијешане са дневничким биљешкама учињеним педесет година касније..."⁷

Наглашена дистанца од педесет година упућује на аспект савремености, односно на гледање из угла пишчеве савремености на дато значајно раздобље у историји његовог народа. Своју тачку гледишта, која је пресудна за разумијевање вишезначности романа, Лалић у знатној мјери посућује Пеју Грујовићу који евоцира сјећања на свој тежак животни пут и као свједок или учесник драматичних историјских збивања постаје њихов наратор. При том се он, строго, како истиче Лалић у уводној напомени, иако интелектуалац (правник) придржавао Вуковог начела: "Пиши као што говориш". Лалић се, дакле, на луцидан начин желио привидно дислоцирати из свог романа.

Кроз записе Пеја Грујовића и његов "наводни" дневник и у "Ратној срећи" и у "Заточницима" Лалић је, у ствари, кроз погледе и схватања свих својих јунака у интегралном склопу дјела, изразио своју "критичку свијест". Учинио је то бавећи се општим и посебним категоријама историјског и литерарног (које инсистира на појединачном), претежно у песимистичком тону и, како то запажа Никола Милошевић,⁸ са моралистичке тачке гледишта. У том духу су и роман "Ратна срећа" и оба његова дијела ("Како је почео празник пропадања" и "Како се завршио"), као и роман "Заточници" чијом се синтетичком симболиком упућује на дуготрајно црногорско заточеништво и историјску донкихотску мисију, односно тешка страдања за своју слободу, а некада, као по навици, и на разне тешко схватљиве, династичке игре и интересе.

У роману "Ратна срећа" Лалић од самог почетка уводи више стварних историјских личности и на фону одабране историјске грађе их мање више одређује. Неке детаљно сагледава, морално вреднује и психолошки портретише, а неке користи само дјелимично, па у роману остају на нивоу

⁷ Михаило Лалић: Ратна срећа, Београд 1979, стр. 9.

⁸ Види: Никола Милошевић: Зиданица на песку (трактат о "Ратној срећи") "Слово љубве", Београд 1978.

споредног или само поменутог лика. Приликом њиховог сагледавања, видјећемо, треба имати на уму да је степен "фиктивности приказаног свијета и ликова условљен једним извантекстовним моментом: степеном успостављања кореспонденције између чињеница књижевног дијела и чињеница читаоачевог искуства".⁹ Ово тим прије што Лалић коришћену историјску грађу прелама кроз своју контемплативну призму и подједнако уважава продукциони и рецептивни модел јер зна да успех и трајност сваког дјела не зависе само од писца, већ и од читаоца.¹⁰

2.

У "Ратној срећи" већ у првом поглављу под насловом "Гозба" дата је, на примјер, врло негативна карактеризација историјски познате личности, генерала Петра Пешића. Његово лукавство апострофирано је паралелом по сличности са карактером црногорског краља Николе I Петровића који му, сазнајемо, "лукавством није био ни до кољена".¹¹

Уз историјске, Грујовић се сјећа и многих обичних личности из свога племена Брзака које се представљају и исказују у међусобним релацијама. Изглед једне од њих дат је, на примјер, упоређивањем са Мусолинијем: "брада, ћела, очи, исти (си) његова карикатура из новина". Овако остварено портретисање извјесног Пејовог саплеменика Баца у непосредној је узлози његовог негативног психолошког одређивања.

Постепено психолошко продубљивање остварује се и кроз истицање неповјерења и неспоразума између појединих команди тадашњих војних формација до којих је долазило у одсудним ратним ситуацијама, што је неминовно резултирало трагичним посљедицама на појединачном и општем плану. Ово је у још јачем степену изражено у "Заточницима". Расколи, неслоге и слична збивања не прате се у хронолошком поретку, већ у добро успостављеном узрочно-посљедичном слиједу. Логичан крајњи исход је опште назадовање, што Лалић адекватно песимистички гномски поентира и тако засвођује ширу романескну цјелину: "Шта је наше, а да наше узалуд није било?"¹²

⁹ Станиша Величковић: Књижевни процес, Ниш 1994, стр. 150.

¹⁰ Види цит. дјело под 4.

¹¹ "Ратна срећа", цит. издање, стр. 14.

¹² Исто, стр. 25.

Много је примјера и у "Ратној срећи" и у "Заточницима" истинитих и сугестивних пословицких мисли и паремиолошких облика и Лалићевих афористичких мисли сродних пословицама, који израстају на историјским догађајима и тежњама и поступцима њихових протагониста што чини да се они на тај начин упечатљиво представљају и памте.

Навешћемо само још један примјер који је у том погледу илустративан. У дијалогу између Пеја Грујовића и његове дјевојке Ласте који је вођен поводом другог прогласа црногорске омладине са Универзитета у Београду против самовоље књаза Николе, пословица сједињује лично и историјско и употријебљена је на толико са циљем да истакне њихову интимност колико са циљем да се сазна права истина: "Попу треба рећи поп! - уз моралистички интонирано питање: "А зар ће се он од тога поправити?"

Пејо се тим поводом самоанализира и са дате дистанце сјетно и горко резонује:

"Било ми је криво што ме прекида и што ме сумњом поткопава, а сад ми се чини да је мудра и видовита. Колико је одонда прогласа штампано, плавих, црвених и потресних, колико је владалаца и властодржаца, режима и режимлија промијенило, а остало је вазда исто. Поп се није промијенио и узимање се није смањило но повећало".¹³

У разговор удјенута пословица, која изазива цитирани коментар, није са морално-психолошког аспекта акцидентална, већ је онај народни филозофски нуклеус који у датом контексту непосредно покреће Ластин "моралистички песимизам" под чијим дејством Пејо Грујовић анализира и сагледава, као неоспоран коментар и успио аналитичар историјских токова, и своје младалачке заблуде и заблуде осталих завјереника о могућностима сваке значајне промјене људске природе.

Ово Пејово схватање подсећа на ранија схватања Лада Тајовића у поменутој "Лелејској гори", када он уз помоћ свога опонента ђавола намеће ничеанску визију круга (eshatona) кроз који потиче вријеме и привидно се креће човјечанство, што потврђује у својеврсној "развојној параболу" Лалићеву интегрално саздану пројекцију свијета и живота.

¹³ Исто, стр. 265.

3.

Највећи парадокс у понашању херојског човјека, чији је највећи етички идеал слобода, приказан је у односу краља Николе и његових поданика, што је нарочито изражено у следећем цитату:

"Сви су гледали према Двору - као да ће им се сунце родити кад се он појави и заузме централно мјесто у спектаклу које више не напушта. Кад он изађе на степениште, скидали су капе с главе све до краја, чак и они који га не виде, и клицали. Настао би затим тајац, у којем се чују само његове потпетице: Примиче се, а пред њим се отвара пут као море пред Мојсијем. За њим перјаници, сви стасити и унезвијерени - једном страном лица услужни, оном другом намргођени да застраше народ. Један му носи столицу, други струку, трећи нешто треће или четврто/.../ За перјаницима чепље свјетина /.../ инвалиди, тражитељи правде, увријеђени кућевићи, као огроман шарени рој који не зна куд га води матица..."¹⁴

У својеврсно дочараном "дворском театру" слика Господара и његових поданика, који се фактички добровољно одричу властите слободе, остварена је критички са моралистичке тачке гледишта, али не у њеном "ситничавом", "ускогрудом" смислу, када се замјера сваком осим себи, већ у знатно ширем и сложенијем третману у коме се највише остаје "на терену психологије" попут оног у дјелима Достојевског, Толстоја (у 19 в.) или касније Марсела Пруста (у 20в) у којима се сагледава људска природа, што је код Лалића у датим романима случај са природом херојског човјека. Иако дата тема има дугу традицију, није је лако адекватно вредновати, јер у истој поданичкој природи, и поред наглашених мана, нијесу уништене многе моралне врлине "условљене једном строгом патријархалном заједницом" и омеђене њеним узусима и поимањем.

Извјесно је да је слика друштвеног стања односно исказане појединачне и колективне психологије само, како је у критици запажено, привидно идилична. Психологија подаништва је, за тада изманипулисану масу, условљена и спољним и унутрашњим одређењима, па се поданичко понашање схватало као добровољан и етички прихватљив чин. У другачијем виду, надаље, кроз "припросту" пјесму која се пјева о господару у колу и ван њега употпуњено је Лалићево виђење друштвеног морала импресивним прожимањем историјског и фолклорног.

Са социопсихолошког аспекта пјесме попут, на примјер, ове:

¹⁴ Исто, стр. 70.

"Нико коло да не крене, докле књаза не йомене!"¹⁵ су природни израз и допунски ефекат презентованог поданичког понашања. Дате и сличне стихове пјесме о Господару нарочито подстичу свечане прилике које тада природно налазе у пјесми адекватан, али само привидно етичан и узвишен израз. Они се не разилазе са третманом историјске романескне тематике, у функцији су поданичке психологије и Господаревих илузија о својој тада већ озбиљно пољуљаној величини, па у структури романа постају својеврсни детаљ унутрашње кохезије историјског и књижевног.

Лалић моралне и психолошке димензије историјског заснива на сопственој духовности и изоштреном критичком чулу. Скоро ни у једном дијелу ових својих романа није оптерећен предрасудама сагледаваног историјског времена, већ га опрезно преиспитује и анализира и своје "инвентивно поље" храбро отвара и за оне осјетљиве историјске теме које су мање дотицане и валоризоване. Тако, како запажа Радомир Ивановић, потврђује својевремену *йврдњу Бориса Пастернака да је йрви знак даровийосйи храбросйи*.

У таквој умјетничкој поставци, супротно афирмитету прототипске тематике, посебно супротно историјском угледу и стваралачком афирмитету црногорског краља Николе I Петровића, коме је посвећено највише мјеста и који је подвргнут најоштријем раслојавању. Лалић руши митске баријере и дату тематику изнутра свеобухватно критички освјетљава.

Чини то често оштро, на примјер, када истиче да је "једини извор болести морала стари књаз".

Фактички он је, послије великих побједа, на челу своје витешке војске, *йроширио границе и учврсийио суверенийей Црне Горе*. Али, са раслојавањем херојског менталитета у посљедњим деценијама своје владавине краљ Никола се слабо сналазио. Умјесто демократског прогреса, нудио је само свој апсолутизам и манипулацију народом што је изазвало поменуту реакцију романтичарских занесене и демократски настројене црногорске студентске омладине. Међутим, и идеали побуњених студената су се распршили, па су се они, сазнајемо из Пејових сјећања, нашли у изгнанству у Солуну и Цариграду гдје им је опет стално пријетила смртна опасност од Николиних плаћеника. Постали су у ствари трагичне жртве у игри између "београдског и цетињског краљевског двора".

Него, без обзира на "пијетет теме" нарочито код црногорског читалачког аудиторијума, у чину Лалићевог критичког просуђивања треба

¹⁵ Исто, стр. 70-71.

разликовати "светост" историјске тематике од њене "профане интерпретације" и схватити је као осмишљен процес "естетског очовјечења".

Негативни став Пеја Грујовића према јунаштву, о чему су у критици истицана супротна мишљења, снажно је испољен, али није дефинитиван и одређивајући, већ се са промјеном његове тачке гледишта знатно трансформише и преусмјерава. То најбоље потврђује сусрет наратора Грујовића са неустрашивим Тадијом Чемеркићем, који је сада знатно другачији него у "Свадби" а у чијем лику се Пеју Грујовићу јавља "дух народа".

Наведена чињеница упућује на одређене корекције помињаног искључиво моралистичког аспекта и потврђује Лалићеву активистичку позицију и виталистичку визију живота, што дату тематику оснажује његошевском етиком борбеног хуманизма и обогаћује филозофијом "борбе непрестане" духом у којем се, попут "Горског вијенца", "Ратна срећа" и завршава.

Пејов активистички однос и уважавање јунаштва долази још више до изражаја у "Заточницима" гдје у облику аутокоментара, између осталог, експлицитно истиче:

"Јунаштво је, мора се признати, било нешто без чега ничег не би било". Потом се конкретно декларише против негирања јунаштва од стране режимских историчара. Своја убјеђења поткрепљује изузетном храброшћу и витештвом команданата црногорске војске Јанка Вукотића и посебно Радомира Вешовића чија је храброст, сјећа се Пејо Грујовић, "натјерала и кукавице да буду јунаци".¹⁶

На другом мјесту у истом роману сазнајемо да се у духу традиционалних моралних норми "чојства и јунаштва", етика црногорских ратника заснива на респектовању противника онолико колико то они истински заслужују. Побједа над моћним противником је у аксиолошком смислу схватана као потврда властите врједности.

Лалић, дакле, превазилази апологетско схватање јунаштва и истовремено је свјестан да оно није трајно, већ је превасходно морална одлика у одређеним историјским приликама.

Карактеристично је још, увјеравамо се из сјећања Пеја Грујовића, да и негативне емоције "могу имати позитивних посљедица" на основу чега он искуствено и објективно закључује да је "нама у бојевима помогла мржња и жеља за осветом и сјећање на понижења".¹⁷

¹⁶ Михаило Лалић: Заточници, Нолит-Београд, Побједа-Титоград, стр. 137.

¹⁷ Исто, стр. 137.

Све ово иде у прилог чињеници да Лалић историјско експонира и одређује превасходно његовим моралним и психолошким димензијама.

4.

Подсјетићемо да Лалић романом "Заточници" наставља тематику записа и мемоара започету "Ратном срећом" и знатно је, већ смо истицали, хармоничним распоређивањем цјелина проширује, сагледавајући историјске догађаје током прве половине овога вијека. При том наратор Грујовић догађаје из балканских ратова даје из "перспективе сјећања", а оне из 1941. саопштава с аспекта њиховог активног судионика. Међутим, Пеја Грујовића писац не доводи у умјетничку позицију и ниво који би му омогућили да се са њим на интелектуалном плану идентификује колико је то урађено у "Ратној срећи".

Карактеристично је да се пропадање црногорског *homo heroicus* и у овом роману сагледава и као последица лоше економске ситуације и опште животне скупености у тадашњој Црној Гори.

Мноштво је примјера и у "Ратној срећи" и у "Заточницима" који упућују на вишеструку, можда и пресудну улогу *homo economicus* на стање херојског менталитета, на што је најпотпуније указао Радојица Таутовић у свом критичком осврту на поменути трактат Николе Милошевића о "Ратној срећи" у коме он ово Лалићево дјело покушава "уклопити" у "светску моралистичку филозофију и књижевност".¹⁸

Лалићев Пејо Грујовић с лакоћом прелази из једне историјске епохе у другу по паралелизму догађаја који сам осјећа и вреднује. При том му успева да сагледа и установи да су са нестајањем племенске заједнице нови друштвено-историјски односи донијели и морално назадовање и пустош. Он због тога често с горчином истиче да с распадањем патријархалних моралних норми пролази и вријеме *homo heroicus* и све више се умножавају преваре, издаје и разни други морални анахронизми. Тако је с новим начином ратовања ономогућено и раније с поносом опјевано јунаштво, а с промјеном друштвених и личних моралних назора дошло до занемаривања и јуначке народне поезије као највитаљнијег израза борбених надахнућа и стремљења. Умјесто тога, као резултат измијењеног социопсихолошког стања и већ знатно промијењеног етноменталитета, све више се чује народна десетерачка ругалица која људе одаје много јаче у ратним него у

¹⁸ Као под 1, стр. 273.

мирнодопским приликама и утиче на стварање јавног мњења о новим друштвено-историјским промјенама.

Из Пејових записа се јасно сазнаје да се пјесма не јавља само при поласку у рат, него и у самој ратној страви па јој својим садржајем и тоном одговара:

"Ој Голијо, да сам јуче у ње био, крви бих се најојио".¹⁹

Наратор Грујевић без тешкоћа запажа да у новим ратним приликама, другачије него у Балканским и Првом свјетском рату, наведена пјесма потврђује неконтролисане ратне страсти и опијеност убијањем. Он то доживљава као опасност која замагљује право стање ствари и гаси свако разумно надање. Нова пјесма само привидно снажи и морално окрепљује борце у ратном предаху и реално се доима као одјек ратом и страдањима изазване масовне параноидности.

Пејово понашање у новим ратним збивањима у "Заточницима" упознајемо преко фрагмената његовог дневника из 1941. године који је вјешто укомпонован и синхронизован са успоменама из Цариграда, балканског рата, Брегалнице и Босфора. Већ као шездесетогодишњак са уморним животним искуством, разочаран у своје идеале, догађајима прилази са знатном резервом јер по својој психолошкој структури и етичкој усмјерености не припада младим комунистичким илузионистима. У борбу ступа као рођени и досљедни патриота који, и поред извјесног одушевљења новим родољубивим чином, остаје врло скептичан према револуционарном моралу који је по много чему у сукобу са традиционалним патријархалним заснованим на природном "поретку ствари".

Без обзира на Пејово различито субјективно схватање етичких вриједности, Лалић је сачувао његов морални и психолошки интегритет.

Чини се да је у држању овога свога јунака у новим историјским околностима желио у одређеној мјери да коригује и нека своја ранија схватања и одређивања.

У промијењеном историјском "декору" Лалић морална својства човјека одмјерава према патријархалним моралним нормама и у међусобном сучељавању их преиспитује и провјерава. Морално вредновање вјешто истиче испред набујалих идеолошких страсти и противурјечја насталих, као ријетко гдје, на суживоту херојских и антихеројских чинилаца.

¹⁹ "Ратна срећа", сит. издање, стр. 186.

Треба рећи да би упоређивање традиционалног патријархалног морала са новим револуционарним у датим романима захтијевало свеобухватнију анализу, што сада на релативно ограниченом простору не можемо урадити.

5.

Карактеристично је да Лалић, сем датог сагледавања моралних и психолошких димензија историјског, показује и наглашену радозналост да научно коментарише домен умјетности, науке, посебно етнологије и многих видова антропологије, филозофије и сл. што његовим дјелима обезбјеђује карактер енциклопедичности.

Навешћемо само неколико у том смислу за дату проблематику карактеристичних примјера. Пејо Грујовић показује своју извјесну информисаност о психоанализи када евоцира успомене из Загреба на националне мржње и обрачуне, па констатује:

"Не бих ни ово запамтио - нико не памти такве ствари да се није баш у вези са тим материјалом зачела у мени једна чудна претпоставка која (је) довела врло близу психоанализи у вријеме кад још није била развијена и кад се за Фројда по Европи знало једва нешто више него за мене".²⁰

Лалићев јунак, дакле, снагом својих умних моћи дјелује на запамћивање историјског и свог личног проживљеног и то прелама кроз призму наглашене емотивности што покреће мисли "да човјек има не једну свијест, него више њих /.../ којим руководи неки мудри дух /.../ који није ни его ни супер его, но дјед или прадјед...."²¹

Лалићев психоаналитички пасаж и дефинисање човјека заснива се у доброј мјери на генетском фактору који истиче своју супериорност над осталим детерминантама.

То је још експлицитније потврђено у запажањима о значају историје за упознавање и представљање црногорског човјека:

"Неписана историја, која нам је непозната, није, дакле, без трага нестала, ту је она у нама је, носимо је у сјему и ако би некад наука напре-

²⁰ Исто, стр. 82.

²¹ Исто, стр. 83.

довала као техника наоружања, могли бисмо једног дана ту историју проучити анализом крвних слика неким сличним поступком...".²²

Лалићеви јунаци који тако историју носе у генима и све кад би хтјели не могу се од ње дистанцирати, већ их она обузима и одређује, али, на жалост, више руши него уздиже.

У свијетлу таквих и сличних схватања Пејо Грујовић види оштре подјеле међу људима у журби, како каже, да "час прије стигнемо и прес-тигнемо Европљане и остале" што схвата "као бљескање људског мора разливеденог низ вријеме и названог историја".

Уздижући локално историјско на универзални значењски ниво, Лалић посебну пажњу скреће на грешке које човјек прави у историји и тако је деградира да наглим и неочекиваним обртима постаје губитник, лишен својих циљева и идеала.

У таквој зависности историјског од индивидуалног проблематична је понекад и сама сврха историје јер се коначно може испољавати као губитак, што се директно потврђује песимистичким убјеђењем да се човјеков "труд и муке не исплате".

X

›

X

На крају се може констатовати да Лалић у наведеним романима остварује висок степен вјеродостојности сагледаваних догађаја. Јунаци његових романа жртве су историјских ломова и "заокрета" јер ратна стихија и силе ирационалног надвладавају разум и умножавају личне људске драме и општа људска страдања.

Лалић стога историју схвата као исконски сукоб добра и зла који рађа човјекову свијест о себи и свом мјесту и улози у историјским токовима, па моралну и психолошку бит догађаја истиче испред реконструкције њихове фактографске суштине.

Историјско се у таквом приступу остварује као полифони израз сложене "природе људског чина" који се превасходно сагледава и мјери његовом моралном суштином. На том основу се неумитно у конкретној и виртуелној равни врши поларизација свих вриједности и успоставља хијер-

²² Исто, стр. 164.

архија етичких принципа и норми и тако у умјетничком дијелу остварује јединство "класичног и модерног".

Визија живота у записима, дневницима и мемоарима Пеја Грујовића намеће у тако "разбијеној синхронији" идеју о цикличном понављању историје. У сагледаваним историјским токовима, сем познатих историјских личности, значајно мјесто добија, видјели смо, и обичан човјек који својом интуицијом продире у тајне свог страдања и скупо стечено искуство претаче у животну "мудрост". Он борбом и љубављу укида своју анималну природу и у одређеној историјској перспективи доживљава катарзу. На жалост, све му то не помаже пуно да побољша свој статус и да измијени драматику историје.

У својој антропоцентричној визији свијета, на неодвојивости етике живота од етике смрти, Лалић успоставља, са изразито критичког аспекта, као "универзалну парадигму" континуитет у етичком бићу свога народа. И поред испољеног песимизма у сагледаваном моралистичком аспекту, лишен је једнозначности и искључивости тумачења. Његов став према сагледаваном животу као дијелу "васељенског механизма" је, попут оног у народној епској поезији и попут Његошевог, у суштини, активистички, јер вјерује у смисао и етику човјекове борбе и у њена успјешна исходишта.

Блаґоџа Мркаич

**МОРАЛЬНЫЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ РАЗМЕРЫ
ИСТОРИЧЕСКОГО В НЕКОТОРЫХ РОМАНАХ МИХАИЛА
ЛАЛИЧА**

РЕЗЮМЕ

На основании примеров из романа "Военное счастье" (1973) и "Поборники" (1976), автор рассветляет литературную (моральную и психологическую) проекцию Михаила Лалича. При этом он делает вывод, что историческое осуществляется как полифоническое выражение сложной "природы человеческого действия", которое преимущественно созерцается и измеряется этической сущностью. На этом уровне совершается поляризация всех ценностей и устанавливается иерархия этических принципов и норм, а в художественном произведении осуществляется единство "классического и современного".